

alapítványoknak juttatták. A pozsonyi Steffl Krewter ³³⁰felesége például első helyen rendelkezett arról, hogy egy köpenyét és egy fátylát, amelyeket nem írt le részletesebben, adják el, és árukból vegyenek két fogadalmi gyertyát a Szt. Lőrinc templomnak és két másik gyertyát az ispotálynak.²⁶⁽²⁷⁾ A mindennapi tárgyakkal ez az igen változatos értékőrző funkciója természetesen elvezet ahhoz a kérdéshez is, hogy hol volt a határa az említésre érdemes tárgyakkal, és hogy ez legalább közvetett módon milyen értékmeghatározást jelentett. Mint már korábban megjegyeztük, mindez erősen összefügg az örökösök és a kedvezményezett társadalmi és gazdasági helyzetével, és ezért jelentős különbségeket és fokozatokat mutathat. Néhány általános szempont azonban mégis kimutatható. Így például az, hogy az agyagból vagy fából készült átlagos konyhai és asztali edények szinte teljesen hiányoznak. Csak időnként találkozhatunk ezekre vonatkozó általános kitételekkel.²⁷⁽²⁸⁾ Ugyanez érvényes a konyhában használt egyszerű fémfazekakra, üstökre és serpenyőkre.²⁸⁽²⁹⁾ Ezekben az esetekben egyrészt a csekély érték játszik szerepet, ami miatt nem voltak említésre érdemesek ezek a darabok.²⁹⁽³⁰⁾ Másrészt azt is figyelembe kell vennünk, hogy sok háztartási felszerelés a ház állandó tartozékai közé számított, így annak részeként, azzal együtt örökítették tovább. Ez az oka annak is, hogy – a már említett ágyat leszámítva – olyan ritkán fordulnak elő bútorok is a végrendeletekben.³⁰⁽³¹⁾

Összefoglalva: ennek a rövid, a Duna-vidékről vett példákra támaszkodó áttekintésnek a fő célja az volt, hogy ismét bemutassa és hangsúlyozza, milyen fontos forráscsoportot jelentenek a végrendeletek a mindennapi élet kutatása számára. Ezenkívül azt is ki akarta emelni, hogy sokkal többről van szó, mint az utolsó rendelkezésekben említett tárgyak egyszerű mennyiségi felsorolásáról. Emellett komoly figyelmet kell fordítani a több szinten bemutatható összefüggésekre, kapcsolatokra, hálózatokra, jelekre és jelentésekre, továbbá az adott helyzetnek megfelelő értékrend kialakításának szempontjaira. Ez egyaránt érvényes az örökösökre és viszonyukra az általuk továbbadományozott tárgyakkal, valamint a kedvezményezettekkel is. A végrendeletek ezáltal felvilágosítást adnak az emberek közötti, alkalomhoz igazodó kapcsolatokról, és a hasonló vagy eltérő társadalmi helyzetű emberek közti kommunikációról, valamint az ember és anyagi kultúrája közti viszonyról, ezáltal a mentalitástörténet értékes forrását is képviselik. Ezenkívül világosan hangsúlyozni kell, hogy az anyagi kultúrára vonatkozó végrendeleti adatok sok tekintetben információt adnak a társadalmon belüli vallási és szellemi kultúráról is. A testamentumok tehát nélkülözhetetlen forrásai számos sokrétű társadalom- és életmódtörténeti elemzésnek, amelyek messze túlterjednek a történeti tárgykultúra dokumentálásának és leírásának „egyszerű” feladatán. (Fordította: Szende Katalin)

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Kubinyi András: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban

³³¹Kubinyi András: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban

Jelen tanulmányomban félszáz végrendeletet használtam fel. Ez nem jelenti az összes fennmaradt testamentumot, mégis képet adhat a nemesség (beleértve a mágnásokat) végintézkedési szokásairól. Kilenc végrendeletet arisztokrata férfi, négyet arisztokrata nő (kettő özvegy), harmincat nemes férfi és hetet nemes asszony (köztük öt özvegy) állított ki. Így 39 férfi és 11 asszony testamentumát dolgoztam fel.¹⁽³²⁾

Néhány szót kell a végrendeleteket tartalmazó oklevelekről szólni. A nemesi rend vagyonát főként birtokai képezték, így a kizárólag birtokügyeket tartalmazó testamentumok maradtak fenn a legnagyobb mennyiségben. Ezeket elsősorban a hiteleshelyek, vagy a nagybírák állították ki, hiszen Werbőczy is tanúnk arra, hogy birtokügyekben csak a hiteles pecsét által megerősített okleveleket fogadták el.²⁽³³⁾ Kizárólag

birtokügyekkel foglalkozó végrendeleteket – egy-két kivételtől eltekintve – most nem vettem figyelembe. Amennyiben a végintézkedő tárgyakról, pénzről, állatokról is megemlékezett, általában nem fordult hiteleshelyekhez. Az ilyen testamentumok ügyeiben, ha ez pert válthatott ki, az egyházi szentszékek voltak illetékesek. Az egyházi bíróságok intézkedtek akkor is, ha a végrendelező végakarátát szóban nyilvánította ki, ilyenkor a szentszékek tanúvallatásokat rendeltek el, és ezek alapján döntöttek.³⁽³⁴⁾

Ilyenformán nem lehet véletlen, hogy a feldolgozott 50 testamentum közül mindössze három lett hiteles pecséttel rendelkező intézmény által kiállítva: Perneszi Istvánné Gersenyi Magdolna 1523-ban a nádorral, Leveldi Rauscher Farkas 1526-ban a pozsonyi káptalannal, Ombozi Miklós ugyancsak 1526-ban a kolozsmonostori konvettel foglaltatta írásba végintézkedését. Szubjektív formában, a végrendelező nevében kelt három közjegyzői oklevél. Kelencsényi Demeter özvegye 1498-ban, Laki László 1524-ben és Istvánffy Ferenc 1526-ban közjegyzővel állíttatta ki testamentumát. Laki esetében ezt talán az is magyarázza, hogy halálra ítélték és kivégzése előtt a börtönben végintézkedett. Nem közjegyző, hanem egy plébános írta és pecsételte meg – közjegyzői formákat alkalmazva – Forster György 1490-es végrendeletét.

Nem egy esetben a testáló nevében, egyes szám első személyben megfogalmazott végakarátát a szövegből kiteszően a gyóntatója, vagy más pap írta, sőt pecsételte meg. Így történt pl. Papfalvi László (1492), Fisi János özvegye (1501), Bikali Vitéz György (1504), vagy Krigi Domokos (1510) esetében. Tudjuk, hogy egy pap írta Hédervári János (1497), Dombai Dávid (1504) és Istvánffy István (1515) testamentumát is. Ők – szemben az előbbieket többségével – a nemesi előkelőkhöz (*proceres*) tartozván, nyilván maguk pecsételték meg. Dubraviczky Miklós 1510-ben a maga és a plébános pecsétjével erősítette meg testamentumát. Csabai Kovács István a vejével iratta meg a végrendeletet, ³³²amelyet mind maga, mind veje megpecsételt (1501). A kisnemes Csányi Márton a szolgabíróat kérte meg végintézkedése írásba foglalására és megpecsételésére (1509). A többség – 19 eset – egyes szám első személyben készült, és nem tudjuk, hogy ki írta és pecsételte. Biztosan csak saját pecsét volt négyen: Koromlyai Miklós (1491), Kanizsai György (1505), Kövendi Székely Miklós (1517), Pálóci Antal (1526) végrendeletén. Talán nem véletlen, hogy ketten bárók voltak, Székely pedig tekintélyes előkelőnek számított. Sajátkezű aláírást csak kevés testamentumon találunk. Hangácsi Mihály alnádor (1500), Temesvári Bodó Mihály (1510), Enyingi Török Imre (1515), Györgyi Bodó Ferenc (1517), Buzlai Mózes (1517), Derencsényi György (1521), Ákosházi Sárkány Ambrus (1522), Drágfi János (1524), Batthyány Ferenc horvát bán (1525) írták alá végrendeletüket. Közülük öt az arisztokratákhoz, négy az előkelőkhöz tartozott. Valószínűleg az sem véletlen, hogy az aláírás a korszak második felében válik elterjedtebbé, azonban így is a felhasznált testamentumok 18%-án, a férfi végintézkedők 23%-án találunk aláírást. A kilenc arisztokrata többsége (55,5 %) aláírta testamentumát.

Az általunk felhasznált végrendeletek nyelve túlnyomó többségben latin, ennek ellenére meglepő módon találunk több magyar nyelvűt is. Bodó Ferenc (1517) és Drágfi János mindkét testamentuma (1524, 1526) magyar nyelvű, Batthyány pedig (1525) magyarul, egy magyar nyelvű mondat kíséretével írta alá saját kezűleg a valószínűleg jegyzője által írt latin végrendeletét. Ugyancsak magyarul – és pedig saját kezűleg – végintézkedett Rödi Cseh István, ő azonban nem írta azt alá. Nem soroljuk ide Csáki Benedek 1490-es magyar végrendeletét, ez ugyanis egy latin szöveg kései magyar fordításában maradt fenn.

Mindez arra utal, hogy a végrendelet érvényéhez elég volt bárkinek a pecsétje, nem volt előírva a latin nyelv kizárólagos használata sem, és formai szabályok sem nagyon érvényesültek, amennyiben nem vonatkoztak rá a birtokelidegenítéshez szükséges jogszabályok.⁴⁽³⁵⁾ Mégis találunk több elgondolkoztató jelenséget. Az egyik az, hogy több végrendeletet nem sokkal utána közjegyzővel írtak át. Ez történt többek közt Csupor István (1492), Istvánffy István (1515), Rozgonyi Istvánné Hédervári Katalin (1519) esetében. Azt fenn

láttuk, hogy három testamentumot már közjegyző állított ki. Temesvári Bodó Mihály (1510) végrendeletét a plébános írta át. Más esetekben hiteleshellyel, vagy magával a királlyal írták át. Ezt tapasztaljuk Olcsai Fisi János özvegye esetében, ahol a pannonhalmi konvent írta át – igaz, hogy tizenegy év múlva – 1501-es testamentumát. Csabai Kovács István (1501) végrendeletét a jászói konvent, Papfalvai Lászlóét a kolozsmonostori konvent (1492), Losonci Zsigmondné Homonnai Erzsébetét (1507) az aradi káptalan írta át. Itt két kanonok törvényes bizonyoságként tanúként vett részt a végintézkedésnél, amelyet a káptalan az ő bevallásukra írt át. Mivel Kanizsai István végintézkedésében birtokügyről volt szó, ezt II. Ulászló király írta át, egyben királyi egyetértését adta hozzá. Az örökösök tehát elég sok esetben hiteles oklevéllel akarták magukat bebiztosítani, még akkor is, ha a végrendelkező, mint pl. Fisiné ingatlanokról nem is rendelkezett.

333A testamentumok túlnyomó többsége – de nem mind – *invocatio*val kezdődik. Utalnak a végrendelkezés okára, ami többnyire betegség. Kiemelik, hogy testben ugyan betegek, de ép elméjük. Ritkán előfordul ugyan, hogy magukat egészségesnek tartók minden különös ok nélkül végrendelkeznek, mint pl. Frangepán Mihály gróf özvegye (1524). Viszonylag nagyszámú réteget képeznek a török ellenes hadjáratra vonulók végintézkedései. Ide tartozik pl. Török Imre nádorfehérvári bán 1515-ben, Derencsényi György 1521-ben, Drágfi János, aki kétszer, 1524-ben temesi ispánként, 1526-ban országbíróként végrendelkezett, továbbá Batthyány Ferenc horvát bán az 1525-ös jajcai hadjárat előtt. Drágfin kívül Moháccsal függnek össze Pálóci Antal, Istvánffy Ferenc rácsai bán, Zoltai János testamentumai. Megjegyzem még, hogy a betegként testálók nem haltak meg mind, pl. Sárkány Ambrus (1522) csak négy év múlva esett el a mohácsi csatában. A hadba vonulók különben nem nagyon szoktak épelméjűségükre hivatkozni – szemben a betegekkel.

Számos végrendelet említi a tanúkat – bár nem mind. Előfordulnak a testamentum végrehajtásával megbízott személyek (*executores*), és végül azok, akiket a hagyományozó a végrendelet védelmével bízott meg (*tutores, protectores*). Bár nem egy testamentum felsorolja mindhárom csoportot, ez mégsem általános. A tanúkat 24 testamentum, azaz kevesebb, mint a fele, említi, olykor csak egyet. Ezek általában rokonok, szomszédok, familiárisok, sőt szolgák, asszonyok is, legfőképp pedig papok. A 11 női végrendelkező közül hét említi tanúkat, ezek megnevezése nők esetében tehát inkább szokás volt.

22 végrendeletben szerepel a végrehajtással megbízottak neve, további 7-ben pedig az *executorok* és a *tutorok*, ill. *protectorok* személye azonos. Simán 21 testamentumban találunk *protectorokat*. Ezek rangja általában a végrendelkező személye alapján emelkedik. Ez leginkább az arisztokratáknál látszik. Csáki Benedek Beatrix királynét és a Vingárti Geréb testvéreket bízta meg (1490). Enyingi Török Imrénél (1515) a teljes kormány szerepel: Bakócz bíboros, Frangepán kalocsai érsek, Szatmári pécsi és Szalkai váci püspök, Perényi Imre nádor, Szapolyai János vajda, Bátori István temesi ispán, Buzlai Mózes udvarmester, Sárkány Ambrus és Hédervári Ferenc. A most említett Buzlai (1517) meglegedett magával a királlyal, viszont *executornak* a nádort, Török Imrét és Sárkány Ambrust bízta meg. Sárkány (1522) Buzlai példáját követte. *Tutor* a király és a királyné, *executorok* viszont a magyar és a morva főurak. (A végrendelkező nagybirtokos volt Morvaországban is.) Drágfi János 1524-ben a védelemmel a királyt, Szapolyai vajdát, valamint Várdai Ferenc erdélyi és Perényi Ferenc váradi püspököket bízta meg. Batthyány Ferenc horvát bán összevonta az *executorokat* és a *tutorokat*: a király, a királyné, Szalkai prímás, Várdai Pál egri püspök, Bátori István nádor, Sárkány Ambrus (akkor országbíró), Bornemissza János (pozsonyi ispán és budai várnagy), Imrefi Mihály, Tahi János (volt horvát bán), Paksi János és Tarcai Miklós nevét sorolja fel. Pálóci Antal 1526-ban meglegedett Lajos király védelmével, viszont Drágfi második végrendeletében a mohácsi táborban már csak Szapolyai vajda protekciójával számolt. Az arisztokrata hölgyek közül egyedül Frangepán Mihály gróf özvegye, Rozgonyi Borbála kér fel *tutort* (1524), ő viszont meglegedett Erdődi Simon zágrábi püspökkel, valamint rokonaival, Kanizsai Lászlóval és Frangepán Ferenc gróf ferences

szerzetessel, aki majd később, János király idején lesz kalocsai érsek.

334A védelemmel a nemesi előkelők gyakran arisztokratákat bíztak meg. Kivétel a halálra ítélt Laki László, aki a királyt, a királynét, Szalkai prímást, Várdai egri püspököt, Bátori nádort, Sárkányt és másokat bízott meg. Talán kegyelemben remélt a magasrangú „protektorokkal”, de eredménytelenül.

Minden esetre azt nem állíthatjuk, hogy a tanúk, végrehajtók és protektorok megnevezése szabályszerű lett volna. Legfeljebb azt mondhatjuk, hogy a legtöbb arisztokrata nélkülözhetetlennek tartotta az uralkodót és a vezető urakat a védelemmel megbízni. A protektorok – a király is – gyakran értékes tárgyakat, vagy más tettek kaptak a végrendelet alapján. Arra nem ismerek adatot, hogy a testamentum oltalmazásával történt megbízásból tényleges feladat keletkezett volna, ami természetesen nem zárja ezt ki. Amennyiben valamelyik mágnás a védelemmel, vagy a végrehajtással egy másik nagyurat kért fel, úgy tűnik, hogy ezek rokonai, vagy politikai szövetségesei közé tartoztak.

A kedvezményezettek között talán első helyen az egyházi testületeket említhetjük meg. Kaphattak ingatlant, állatokat, nemesfémből készült tárgyakat, ruhaféléket (miseruhává történő átalakítás céljából), illetve pénzt. Feltűnő, hogy akár mágnás, akár nemes a végrendelező, senki sem hagyományoz valamely monasztikus rend férfikolostorának, székeskáptalanra is ritkán (két esetben). Elsősorban koldulórendi és pálos kolostorokra testáltak, valamint plébániákra és kápolnákra, zömében azokra, amelyeknek kegyurai voltak.

Félszáz végrendeletünkben csak kettőben nem fordul elő kedvezményezett egyházi intézmény. Plébániák és kápolnák gyakorlatilag az összes többiben kapnak hagyományt. 33 végrendelező kolostorokra is hagyományozott. Inkább kisnemesek azok, akik megelégedtek a közeli templom támogatásával, mások viszont olykor féltucat kolostorra is hagytak valamit. Az élen a ferencesek állnak 24 kolostorral. Két másik koldulórend, a domonkos 6, az ágostonrend 2 kolostorral messze elmarad tőlük. Népszerűek voltak még a pálosok, 13 kolostoruk kapott adományt. Négy kolostort – főként mert csak patrocíniumát közlik – nem tudtam azonosítani. Kapott még négy apácakolostor, és egy ferences harmadrendi ház (valószínűleg beginaház), továbbá öt ispotály is adományt.

Bár az egyháznak történt hagyományozással a végrendelezők bőségesen igyekeztek gondoskodni lelkiüdvükről, feltűnő viszont, hogy a keresztényi irgalmasság által megkövetelt szegényekről történő gondoskodás szinte teljesen hiányzik, noha ez városi polgároknál nem ritka.⁵⁽³⁶⁾ Kétszer fordul elő „*ad usum pauperum*”, vagy „*pro usu pauperum*”, mindkét esetben ispotályra történő hagyományozással kapcsolatban. 1505-ben Várdai Aladár özvegye egy malom bevételeiből utal át rendszeres pénzsegélyt a (bát)monostori ispotályban élő szegényeknek, míg 1526-ban Rauscher (az oklevélben Rausar) Farkas három ispotály szegényeire hagy két-két tehenet, valamint lisztet.

Ezen kívül a jelek szerint a temetéseknél is szoktak adományokat szétosztani a szegények között. A jelentéktelen birtokos nemes, Koromlyai Miklós 1491-ben bor, gabona és szalonmaradványát osztatja fel „szokás szerint” a meghívottaknak és „*communi populo*”. Itt a „köz nép” említését lehetne esetleg a szegényekről történő **335**gondoskodásként is értelmezni. Egyéb, a halotti torra vonatkozó adatokat most nem idézek. Amikor azonban Hangácsi Mihály 1500-ban arról intézkedik, hogy vegyenek tíz forintért szürke posztót és azt osszák szét temetéseknél, vagy amikor Csabai Kovács István 1501-ben két forintot osztat szét temetéseknél a szegények között, mégis kapcsolódik a szegények támogatásához. Ne gondoljuk azonban azt, hogy a halálba készülők nemes urakat ne bántotta volna a lelkiismeret, és nem akarták volna korábbi bűneiket, vagy legalábbis hibáikat jóvá tenni. Drágfi János pl. 1524-ben ezt írja magyar végrendeletében: „*Item hagyom mywel az karoly Esthwan annyath megh Eligychyk az fya halalayrth,*

noha en nem hattam megh ewlly, dee myerth, az En Bozzwssagomyrth myelthyk, megh adyak dyath, az mynth Thythkon meg elygythethyk, meg eligychyk.”⁶⁽³⁷⁾ Ide tartozik a földesúri hatalom gyakorlása miatti rossz lelkiismeret is. Buzlai Mózes 1517-ben két évre elengedi jobbágysági adója felét, és elrendeli, hogy az azoktól jogtalanul elvetteket adják vissza. Pálóci Antal 1526-ban hasonló módon előírja, hogy jobbágyságait ne nyomják el rendkívüli adókkal, valamint, hogy adják vissza a Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen és Sajószentpéteren a jobbágyoktól elvett szőlőket.

Idetartozik az adósságok megfizetése is. Nem egy esetben a testamentum zöme ezzel foglalkozik. Többnyire felsorolják mind az adósságokat, mind a követeléseket. Végvári parancsnokoknál előfordul, hogy nem kapván meg a királyi zsoldot adósságokba verik magukat. Török Imre nándorfehérvári bán 1515-ben nem is tudja, hogy 4 012, vagy 4 116 Ft adóssága van-e. Végrendelete szinte kizárólag ezzel foglalkozik. Batthyány Ferenc horvát bán 1525-ben legalább 7 145 Ft-tal tartozik, igaz, vegyesen aranyforintban és az akkori rossz „*nova moneta*”-ban. Természetesen, voltak, akiknek sikerült magukat megszédni. Kövendi Székely Miklós volt jajcai bán kinnlevősége 1517-es végrendelezése idején 6 367 Ft és 1000 kő só.

A többség persze jóval kisebb összegekkel szerepel. Koromlyai Miklós adóssága mindössze 2,95 Ft, igaz, a készpénze is csak fél forint (1491). Daróci Miklós 1501-ben 19 személynek tartozik összesen 120,3 Ft-tal: kereskedőknek, papoknak, saját jobbágyságainak és szolgálóinak. Neki csak 10 Ft-tal tartoznak.

Általában két csoport különböztethető meg: a jelentéktelen pénzvagyonnal és adóssággal (vagy követeléssel) rendelkező, és a nagy pénzü. Csupor István 1492-ben készpénzben 3 000 forintot hagyott nejére, de ezen kívül 3 667 Ft kinnlevősége is volt, birtokra, kézizálogra, vagy más módon kölcsönadott pénz fejében. Hangácsi Mihálynak 1500-ban is több mint 3 000 Ft készpénze volt. Barlabási Lénárd alvajda 1525-ben 2 302 Ft-ot tartott feleségénél. Másoknál jóval kevesebbet találunk. A tekintélyes előkelő Dombai Dávidnál – apja macsói, majd horvát bán, később Újlaki Miklós boszniai nádora volt – egy ladulában csak 287 Ft volt 1504-ben. Sitkei Gothárd volt pápai várnagynak 1517-ben pedig csupán 182 Ft-ja volt. Lehetne részletezni a pénzvagyont, de ezek az adatok is igazolják, hogy nehéz a középkorvégi nemesség anyagi helyzetét általánosítani. A hadba vonulók általában nem emlékeznek meg a készpénzről, annál inkább az adósságaikról (és esetleges kinnlevőségeikről).

336A kedvezményezettek között a fő örökös (házastárs, gyermek, stb.) gyakran csak globálisan van említve, nem részletezik, hogy mit kap. Több fő örökös esetében a tárgyaktól a birtokokig már felosztják a hagyatékot. Drágfi János, aki teljesen szokatlanul törvényesítette egy természetes fiát⁷⁽³⁸⁾ mindkét (1524, 1526) testamentumában meghagyta, hogy melyek birtokát kapja meg a „fattyúságból” kiemelt fia. (Egyébként az ő része kisebb négy törvényes fitestvérénél, csak a szilágycsehi kastélyt és uradalmát kapta.) Távolabbi rokonok, barátok, familiárisok, sőt szolgálók, szolgálónők is részesülnek a végrendelező vagyonából. Az utóbbiak főként a női végrendeletekben fordulnak elő. Ruhákat, állatokat, néha kevés pénzt is kapnak. Familiárisok hagyományoznak uruknak is: Dombai Dávid pl. 1504-ben urára, Újlaki Lőrinc hercegre hagyja azt a két valószínűleg kínai porcelánedényt, amelyet az (egyiptomi) szultán ajándékozott Újlaki Miklós boszniai királynak, az pedig saját hívének, Dombai Miklósnak, Dávid apjának. A végrendelet védelmével megbízottak, mint a király, ahogy már említettük, szintén előfordulnak a kedvezményezettek között.

Ismeretes, hogy a középkori magyar nemesi temetésekhez hozzátartozott a ló vezetése a temetési menetben, amelyet később általában az a templom kapott meg, ahová a nemesi temették. Még Habsburg Albert király 1439-es temetésén is vezettek lovat. Ennek ellenére viszonylag ritkán emlékeznek meg erről a

végrendeleteinkben. Csupor István 1492-ben nagy fekete lovat vezeteti maga előtt a temetési menetben, amelyet a temetkezőhelyül választott kolostornak ad, ezen kívül egy másik fekete lovat is rendel vezetni, ezt a plébánosokra hagyja. Hédervári János 1497-ben írta elő, hogy – ez esetben fehér – lovat vezessenek előtte. Két ló vezetése fordul elő Hangácsi Mihály 1500-as végrendeletében is. Ezeket öltöztessék fekete gyolcsba, egyet adjanak a vámosi kolostornak – ott akarta magát eltemettetni –, a másik pedig legyen a papoké, akik részt vettek a temetésen. Azaz pontosan Csupor példáját követi. Lovat vezetett 1504-ben Dombai Dávid is a koporsója előtt. Sitkei Gothárd is meghagyta 1517-ben, hogy lovat vezessenek előtte, ezt viszont nem a templomnak hagyja, hanem eladatja azzal, hogy árát osszák fel a temetésen résztvevő papok és szerzetesek közt. A ló „*flavei coloris*”, ami lehet sárga és kék egyaránt.⁸⁽³⁹⁾

Nem említve ugyan a ló szerepét a temetési menetben, viszont id. Károlyi János 1510-ben egy ugyancsak „*flavei coloris*” lovat hagy a károlyi templomra, egy másik „*rubei coloris*” (veres) lovat pedig a plébánosra. Barladási Lénárd 1525-ben a székelyvásárhelyi kolostorban kívánta magát eltemettetni, amelyre nagyobbik „*subflavum vulgo keek*” lovát hagyta (itt tehát a kék lószínként is előfordul). Arisztokrata, tekintélyes előkelő nemes, vezető állású familiáris temetkezésével kapcsolatban játszik tehát a ló szerepét, viszont egyáltalán nem kizárólagos módon.

Igen gazdag anyagot tartalmaznak a kutatás számára a nem egyszer leltárjellegűen felsorolt tárgyi hagyatékok.⁹⁽⁴⁰⁾ Itt a legkevesebbet mondóak általában a kisnemesek, és ³³⁷érdekes módon néhány arisztokratának a testamentumai. Van természetesen kivétel: Buzlai Mózes királyi főudvarmester 1517-ben pl. az egyik legrészletesebb végrendeletet hagyta hátra. Igaz, a ruházatáról csak annyit mond, hogy nagyon sok aranyozott és nem aranyozott ruhája van, ill. meghalt fiáról is maradt rá, ezeket azonban nem részletezte. Az nyilvánvaló, hogy van bizonyos értékhatár, ami alatt nem vesznek fel tárgyakat a testamentumba. Feltűnő az is, hogy az előkelők, a köznemesség felső rétege tárgyi hagyatéka nem nagyon különbözött az arisztokratáétól, már ahol az arisztokrata testamentuma nem főként hitelezőivel és adósaival foglalkozott. Önálló tanulmányt igényelne a tárgyi anyag ismertetése, részben ugyan már foglalkoztam vele máshol,¹⁰⁽⁴¹⁾ most csak egy tárgyat emelnék ki, amely alkalmas összehasonlításra egy másik társadalmi réteggel.

A suba nevű díszköpenyről van szó, amely prémmel bélelt, nehezebb szövetből készült felsőruhát jelentett.¹¹⁽⁴²⁾ A németek által használt, latinul éppúgy suba-nak, németül *Schaube*-nek nevezett köpeny ugyanilyen anyagból készült, szabása azonban a jelek szerint eltért a magyartól.¹²⁽⁴³⁾ Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy anyaga ugyanaz a magyaréval. Különbség csak a társadalmi és vagyoni helyzet alapján mutatható ki: szegényebbek olcsóbb prémekeket, rosszabb minőségű szöveteket használtak fel suba készítésénél, valamint különbségek lehettek a szövetek színében.

Ami miatt erről a ruhafajtáról többet kell szólnunk, azt Szende Katalin egy soproni megfigyelése indokolja. A soproni végrendeletek alapján egy kivétellel csak férfiaknál fordul elő, 25 férfi és egy nő esetében összesen 35 darab. A pozsonyi és eperjesi végrendeletekben szintén kevés nőnél említették.¹³⁽⁴⁴⁾ Ez azért érdekes, mert Radvánszky Béla megfigyelése szerint a koraujkori Magyarországon jóval nagyobb arányban fordul elő a suba mint női felsőruha. Igaz, a férfiak ekkor inkább a mentét viselték.¹⁴⁽⁴⁵⁾ A mente szó viszont csak nagyon későn, 1543-tól adatolható a magyar nyelvben.¹⁵⁽⁴⁶⁾ Az sem lehet véletlen, hogy az általam feldolgozott végrendeletekben nem szerepel a mente latin neve, a *pallium* sem. Ugyanakkor már új ruhatípusok is előfordulnak, mint pl. Hangácsi Mihály testamentumában (1500) négy kaftán, Dombai Dávidéban pedig (1504) egy aranyos dolmány (mindkét esetben magyarul). Ezért nem állíthatjuk, hogy a Jagelló-korban netán a mente kiszoríthatta a subát. A polgári végrendeletekben, különösen Eperjesen előforduló *pallium* kifejezés a *Mantel*-lal azonosítható a német ³³⁸forrásokban. Számszerűen megvizsgálva

a feldolgozott 50 végrendeletet, és leszámítva egy esetet, amikor 1517-ben Sitkei Gothard egyik szolgájának megadatni rendel egy másfél Ft értékű subát, a 39 férfi végrendelező közül 13 (33,3 %) 38, a 11 nő közül 7 (63,6 %) 21 subáról emlékezik meg. Azaz – szemben a polgársággal – a nemességnél gyakoribb a nőknél a suba, és ez nem a menteviselés következménye. Azt is meg kell jegyezni, hogy ugyanazt a subát viselhette férfi és nő egyaránt. Néhány példa: Hangácsi Mihály (1500) nyolc subája közül egyet-egyét a feleségére és a nővérére hagyott, Bikali Vitéz György 1504-ben két subája közül az egyiket feleségére, a másikat leányára hagyta, Derencsényi György két subáját két leányára testálta (1521), Barlabási Lénárd 1525-ben egy subáról emlékezik meg, amely a leányáé lesz, Pálóci Antal 1526-ban egyik subáját nővérére hagyta.

Sajnos, nem minden esetben adják meg a prémbélést, a szövetet, vagy a színt. A három megkülönböztetésből gyakran hiányzik egy, vagy kettő, sőt három esetben a végrendelező csak subájáról emlékezik meg, de semmi többet nem tudunk meg róla. Az egyetlen értékadattal is rendelkező hiánytalan leírást a viszonylag jelentéktelen – és erősen eladósodott – baranyai birtokos nemes, Daróci Miklós 1501-es végrendeletében találjuk meg. (Ez ugyanis zálogban volt, ezért tartotta szükségesnek valódi értékét megadni.) Ez nyestbőr (*de pelle mardurina*) bélésű, vörös skarlát posztójú volt, és 60 Ft értéket képviselt. Gallérja nyusztprémből készült, amely önmagában 14 Ft-ba került. Így az egész subát 74 Ft értékűnek tarthatjuk, ami összehasonlítva a Sitkei Gothárd szolgájának járó – nyilván béréhez tartozó – másfél forint értékű subával már mutatja a különbséget. Ezt más adatok is igazolják. 1495-ben Nagyszében az erdélyi vajdának egy 70 Ft értékű cobolyprém subát adományozott,¹⁶⁽⁴⁷⁾ viszont 1468-ban egy zsoldoskatonára ugyanettől a várostól egy másfél Ft értékű subát kapott,¹⁷⁽⁴⁸⁾ azaz ugyanolyan értékűt, mint amennyivel Sitkei tartozott egy szolgájának. 1507-ben egy rókaprém subát adtak egy szakácsnak, értéke 6 Ft volt.¹⁸⁽⁴⁹⁾ Az érték a prém és a szövet ára alapján változott, az pedig nyilvánvaló, hogy olcsóbbakat az alsóbb rétegekhez tartozók viseltek. Hogyan mutatkozik meg ez azonban a nemesi végrendeletekben?

A jelek szerint nem volt lényeges különbség az arisztokrácia és a nemesség ruházata között. Ezt bizonyítja a nem nagyon tekintélyes Daróci drága subája is. Sajnos, arisztokrata férfiak végrendeletei közül mindössze Pálóci Antal említ subákat 1526-ban, a Sárkány Ambrus testamentumában említettek néhai Trnka György voltak, Sárkány velük mint Trnka kiskorú fia gyámja számolt el. Ezen felül három mágnásasszony rendelkezik összesen hét subáról. Prémeket tekintve Pálóci és a három hölgy 2 hermelin, 4 coboly, 4 nyest (*mardurina*), 1 petymeg, 1 nyuszt (*nussina*), 1 *variolina* prémről emlékezett meg. A „*variolina*” szót szótáraink ugyancsak nyestnek értelmezik,¹⁹⁽⁵⁰⁾ míg Radvánszky a „többféle állatok bőréből összevarrott tarka prémezetet” érti alatta.²⁰⁽⁵¹⁾ Ilyenformán az arisztokratáknál 11 prémes suba fordul elő, mégpedig drága szőrméből. ³³⁹Ruhaanyag kevesebb fordul elő. 5 bársony (purpur, ahol a végrendeletek a latin szót magyarra is lefordítják, ott bársony fordul elő), egy skarlát és két posztó (*pannus*, nem mondva milyen), így összesen 8. A színek a következők. Két fehér (az egyik aranyozott, virágokkal díszített), két vörös (az egyik zölddel kevert), egy „*flavei coloris*” (azaz a fentiek alapján inkább kék, mint sárga, valamint két fekete. A két utolsó tétel női subáknál fordul elő. A 12 nemesi hagyatékban (beleértve az arisztokrata Sárkány testamentumában felvett Trnka-hagyatékot), valamint négy nemesasszony végrendeletében a következő prémekeket találjuk: 1 hermelin, 1 coboly, 15 nyest, 1 petymeg, 2 nyuszt, 4 variolina, 3 hölgy (ez lehet menyét is, de főként hermelin),²¹⁽⁵²⁾ és két róka. A 29 prém között csak kettő az olcsó róka, az egyiket Várdai Aladárné 1505-ben egy familiárisára hagyta, a másik a Trnka hagyatékából kerül ugyancsak egy familiáris birtokába. Ez mindenestre arra enged következtetni, hogy nemeseknél is lehetett viszonylag olcsó, nem ünnepi alkalmakon használt ruha, ezeket azonban nem illett rangbeli emberre hagyni, és talán gyakran fel sem vették a végrendeletbe.

A szöveteknél itt is vezet a bársony (7 db), követi a kamuka (6 db). Mindkettő selyemszövet, akár a damaszk (3) és az atlasz (1). Az angorakecske szőreből készült a csemelet (2 db). Finom szövet volt a byssus (2 db). Drága posztófajta a skarlát (3 db). Gyapjúszövet a hernác (1 db). Szerepel 2 olasz posztó és 1 származáshely nélküli posztó. Végül közönségesebb posztófajta volt a slejt (1 db). 29 subának ismerjük az anyagát, mint látjuk megoszlásuk hasonló az arisztokratákéhoz. A többség a nemeseknél is a selyemszövet.²²⁽⁵³⁾ A színét 24 subának adják meg. Vezet a vörös 7-tel, de ide számíthatjuk talán a három magyarul szederjesnek nevezettet is. Zöld 4 fordul elő, „*flaveus*” (kék, esetleg sárga) 2, de van egy aranyozott *flaveus* is. „Aranyozott színű” szövet: 1. Ezen felül van 4 fekete és 1-1 barna (valószínűleg ez is szederjes) és szürke színű suba.

Komolyabb eltérés a soproni polgárok, az arisztokraták és nemesek ruházata között a ruhák színében mutatható ki. Míg Sopronban a fekete a domináns szín,²³⁽⁵⁴⁾ addig nálunk a vörös és a szederjes dominált. Azaz a fő különbség a vörösnél jelentkezik. Együttvéve 31 arisztokrata és nemesi tulajdonban levő subának ismerjük a színét. Közülük veres és szederjes 12 (38,7 %), és 6 (19,4 %) a fekete. Ahogy már a prémeknél említettük, a nemesek hétköznapi nem jártak feltétlenül legdrágább subáikban. Hangács Mihály, aki 1500-ban nyolc subájáról rendelkezik, említi a „*nigram antiquam cottidianam*”, a mindennapi régi fekete subát, amelynek sem prémjét, sem szövetét nem adja meg, és amelyet egy pap rokonára hagyott.

Végük néhány szó a végrendeletekből kikövetkeztethető kulturális színvonalról. A végrendeletek készítésével, megerősítésével kapcsolatban láttuk, hogy a nemesek többsége nem tudott írni. Könyvekről egyedül Hangács Mihály alnádor emlékezett meg 1500-as testamentumában, aki – sajnos részletezés nélkül – könyveit a háromhegyi pálos kolostorra hagyta. Kevés az adat a gyermekek taníttatására is. A végrendeletét 1507-ben saját kezűleg magyarul író Ródi Cseh István Péter nevű fia, 1492-ben Papfalvi László meg nem nevezett fia, 1521-ben Derencsényi György Farkas nevű fia, ³⁴⁰1524-ben Drágfi János Gáspár nevű fia taníttatásáról rendelkezett. (Az erdélyi püspök „*tanitsa dyakwl*”, hogy pap lehessen.) Barlabási Lénárd 1525-ben Lénárd nevű fiát küldte „*ad studium*”. Igaz, a végrendeletek többségének a testamentum idején már felnőtt gyermekei voltak, vagy egyáltalán nem volt fiuk. Az viszont elgondolkasztó, hogy több fiú esetében is csak egy fiú taníttatását tartották fontosnak. Különbség társadalmilag nincs, hiszen Drágfi arisztokrata, Derencsényi és Barlabási tekintélyes nemesi előkelő, Papfalvi és Cseh pedig viszonylag jelentéktelen nemesi birtokos volt.

Kéziratomból elkészülte után jelent meg Solymosi László kiadásában a veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatainak publikációja,²⁴⁽⁵⁵⁾ valamint ugyancsak Solymosi kezétől két végrendelet kiadása és feldolgozása.²⁵⁽⁵⁶⁾ A zsinati határozatok részletesen foglalkoznak a végrendelettel, és sok mindent megmagyaráznak az általunk feldolgozott testamentumokkal kapcsolatban. E szerint a végrendelet végrehajtói hat hónapon belül kötelesek a lelkiüdvért, valamint az egyháznak és az ispotályoknak hagyottak kifizetésére, továbbá a gonoszul elvett javak visszaadására. Így nem véletlen, hogy ilyen tartalmú hagyományokkal találkozunk. A végrendeletnek a papját kell felkeresnie, és lehetőség szerint az, vagy egy jegyző fogalmazza meg a testamentumot, legalább három tanújelenlétében, noha elvileg hétre lenne szükség. A pap csak akkor írhatja meg a végrendeletet, ha meggyőződött a végintézkedő ép elméjéről. Amennyiben kegyes célra hagy valaki valamit, akkor két tanú is elegendő. Először a lelkiüdvre és kegyes célra hagyottakat kell felsorolni. Fel kell hívni a végrendeletet, hogy hagyományozzon a veszprémi egyház építésére is. Foglalkozik a papi végrendeletekkel is, végül pedig kötelezi a végintézkedő jelen levő papot, hogy a testamentumról prelátusát, vagy annak helyettesét is tudósítsa, az esperesnek pedig jegyzéket kell vezetni ezekről, hogy ne vesszenek el. Mint láttuk, a nemesi végrendeletek általában betartották ezeket a szabályokat, bár tanú nem mindig fordult elő. Viszont a székesegyházra történő utalás ellenére alig

találunk székeskáptalanok számára hagyományt.

A végrendelezési szokásokkal foglalkozik Solymosi fenn idézett tanulmánya is, amely egy vidéki pap, valamint egy mezővárosi polgár végrendeletét közli. A pap 314 aranyforint készpénzzel rendelkezett, ami a többi papi végrendelethez képest is magas összeg.²⁶⁽⁵⁷⁾ Összehasonlítva a fenn tárgyalt nemesi végrendeletekkel, ez szintén nem kevés. A mezővárosi polgár pénzvagyona 56 Ft 53 dénár.²⁷⁽⁵⁸⁾ Egyes nemeseknek ennél kevesebbjük volt. Ez újabb bizonyíték fenti állításunkra, hogy nehéz a középkorvégi társadalom egyes rétegei anyagi helyzetét általánosítani.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Kubinyi András: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban / Függelék

Függelék

A felhasznált arisztokrata és nemesi végrendeletek

A szövegben az idézett végrendeleteket a hagyományozó nevével és a végrendelet keltével idézem. Az alábbiakban ezeket sorolom fel időrendben. Amennyiben a testamentum ki van adva, a kiadást idézem csak, akkor is, ha az eredetit használtam.

³⁴¹1490. május 8. *Szenterzsébeti Forster György*. Dl.19642.

1490. december 21. *Csáki Benedek*. Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez, I/1.k. Szerk. Bártfai Szabó László, Bp.1919, 471-472. (Újkori magyar nyelvű másolat!)

1491. január 3. *Koromlyai Miklós* Dl.19702.

1492. március 1. *Papfalvi László*. Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556), II.k. Bp. 1990, A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/17./2832.sz.

1492. december 24. *Monoszlói Csupor István*. Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban (XI.közl.) In: Levéltári Közlemények 13 (1935) 251-257.

1493. szeptember 3. *Putnoki Györgyné, Margit*. Dl. 90215.

1495. előtt *Pazdicsi Vilmos özvegye, Margit*. Dl. 85207.

1497. november 10. *Hédervári János*. Dl. 102279.

1498. november 18. *Kelencsényi Demeter özvegye, Margit*. Pest m. lt. Oklevelek 44.sz.

1500. *Hangácsi Mihály* Dl. 72087

XVI. sz. eleje *Várdai János özvegye, Orsolya*. Entz Géza: Középkori végrendeletek művészeti vonatkozásai, In: Művészettörténeti Értesítő 2/1953/174.

1501. február 2. *Daróci Daróci Miklós*. Dl. 25160.

1501. december 30. *Csabai Kovács István*. Dl. 84018.

1501. *Olcsai Fisi János özvegye, Erzsébet*. Dl. 47004.

1503. *Pető Miklós özvegye, Margit*. Dl. 93710.

1504. *Bikali Vitéz György*. Dl. 46697.

1504. *Dombai Dávid*. Borsa Iván: A Balassa család levéltára 1193–1526, Bp. 1990. (A Magyar Országos

- Levéltár Kiadványai II. 18.k.) 471. sz.
1505. május 8. *Várdai Aladár özvegye, Katalin*. Dl. 82224.
1505. november 15. *Kanizsai György nádorfehérvári bán*. Dl. 22560.
1507. szeptember 20. *Losonci Zsigmond felesége, Homonnai Erzsébet*. Iványi Béla: A Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy-család története, Oklevéltár II.k. Bp. 1928, 416-418.
1507. *Cseh István*. Középkori leveleink (1541-ig), Szerk.: Hegedűs Attila és Papp Lajos, (Régi magyar levéltár I.) Bp. 1991. 29-30. Magyar nyelvű.
1509. december 21. *Csányi Márton*. Csoma József: Végrendeletek, In: Történelmi Tár (1900) 310-311.
1510. október 21. *Krigi Domokos*. MTA Könyvtár, Kézirattár, Oklevelek 582.
1510. december 6. *Temesvári Bodó Mihály*. Dl. 61980.
1510. *Idősb Károlyi János*. Dl. 84610.
1510. *Dubraviczky Miklós*. MTA Kvt. Kézirattár, Okl. 581.
1512. november 15. *Báróci Szilva Boldizsár*. Dl. 22354.
1515. május 1. *Enyingi Török Imre nádorfehérvári bán*. Bessenyei József: Enyingi Török Bálint, Bp. 1994. 1-3.
1515. szeptember 1. előtt. *Kisasszonyfalvi Istvánffy István*. Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV, edd. Antonius fekete Nagy – Victor Kenéz – Ladislaus Solymosi – Geisa Érszegi, (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II/12./ Bp. 1979. 356-360.
- 342 1510-es évek közepe. *Sülyi Etele Mihály*. Dl. 61984
1517. áprilisi 25. *Kövendi Székely Miklós*. Karácsonyi János: Kövendi Székely Miklós végrendelete 1517-ből. In: Történelmi Tár (1891) 679-681.
1517. április 25. *Györgyi Bodó Ferenc*. Középkori leveleink i.m. 65-66. Töredék, csak a második fele maradt meg, magyar nyelvű.
1517. szerdai nap. *több olvashatatlan. Sitkei Gothárd*. Dl. 68503.
1517. *Gergellaki Buzlai Mózes királyi udvarmester*. Lukinich Imre: A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára, II.k. Bp. 1939. 170-178.
1518. augusztus 18. *Inárcsi Rádai János*. Dl. 23076.
1519. május 12. *Rozgonyi Istvánné, Hédervári Katalin*. A Héderváry-család oklevéltára, I.k. közlik Dr. Radvánszky Béla és Závodszy Levente, Bp. 1909, 564-566.
1521. *Derencsényi György*. Dl. 72196.
1522. *Ákosházi Sárkány Ambrus*. Füssy Tamás: Ákosházi Sárkány Ambrus végrendelete 1522. évből. In: Történelmi Tár (1901) 138-146.
1523. január 17. *Perneszi Istvánné, Gersenyi Magdolna*. Dl. 47489.
1524. március 7. *Frangepán Mihály gróf özvegye, Rozgonyi Borbála*. Dl. 89187.
1524. június 7. *Drágfi János temesvári ispán*. Középkori leveleink i.m. 94-96. Magyar nyelvű.
1524. november 25. *Laki László*. Dl. 24005.
1525. január 28. *Héderfájai Barlabási Lénárt erdélyi alvajda és székely alispán*. A római szt. birodalmi gróf Széki Teleki-család oklevéltára. szerk.: Barabás Samu, II.k. Bp. 1895. 450-455.

1525. június 3. *Batthyány Ferenc királyi pohárnokmester és dalmát–horvát–szlavón bán.* Dl. 104441.
1526. június 14. *Kisasszonyfalvi Istvánffy Ferenc rácsai bán.* Dl. 49528.
1526. július 25. *Pálóci Antal zempléni ispán.* Détsy Mihály: Az utolsó Pálóci végrendelete, In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére, szerk. Csukovits Enikő, Bp. 1998. 37-44.
1526. augusztus 2. *Leveldi Rauscher (az eredetiben Rawsar) Farkas.* Dl. 49819.
1526. augusztus 24. *Béltéki Drágfi János Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék örökös főispánja (és országbíró, amit nem jelöl).* Br. Mednyánszky, Drágffy Jánosnak 1526. esztendőben Mohácsi Táborból kelt utolsó rendelete, In: Tudományos Gyűjtemény (1818) VIII.k. 24-32. Magyar nyelvű.
1526. augusztus 24. *Ombozi Ombozi Miklós.* Jakó i.m. II.k. 4166. sz.
1526. *Tatárrevidi Zoltai János* Dl. 260449.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája)

343 Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája)

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája) / I. A végrendeletkezési jog fejlődése Európában

I. A végrendeletkezési jog fejlődése Európában

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája) / I. A végrendeletkezési jog fejlődése Európában / 1. A polgári végrendelet kialakulása

1. A polgári végrendelet kialakulása

Vizsgálódásunk tárgyát, a polgári végrendeletet egyoldalú, visszavonható utolsó rendelkezésként határozhatjuk meg.¹⁽⁵⁹⁾ Mint ilyen, hosszú fejlődés eredményeképpen, számos jogrendszer elemeit magába olvasztva jött létre.

A legrégebbi kodifikált jogrendszer, amitől inkább az eltéréseket, mint a közös vonásokat szokták hangsúlyozni, a római jog volt – maga a *testamentum* kifejezés is a római jogból ered.²⁽⁶⁰⁾ Az itt lefektetett jogelvek szerint a végrendelet arra szolgált, hogy abban a teljes vagyon örököseként, azaz főörökösként nevezzenek meg egy személyt. Ezzel automatikusan kizártak az örökségből mindenki mást: „*caput atque fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio*”.³⁽⁶¹⁾ Ezzel szemben a középkori polgári végrendeletek korlátozódhattak a hagyatéknak egyes tárgyaira, ill. kisebb részére is, míg a vagyont meg nem nevezett részeire a törvényes öröklés rendszabályai voltak az irányadóak. A római jogtól való eltéréseket a jogtörténészek általában a római birodalomban vagy azzal kölcsönhatásban élő barbár népek szokásjogából